

RETI IR VERTINGI LIETUVIŠKI KONTRAFAKCINIAI LEIDINIAI (1865–1904) KAUNO APSKRITIES VIEŠOJOJE BIBLIOTEKOJE

RAMUNĖ DAMBRAUSKIENĖ

Kauno apskrities viešoji biblioteka
Radastų g. 2, LT-44164 Kaunas, Lietuva
El. paštas: ramuned@kvb.lt

Spaudos draudimo metais leisti lietuviškieji kontrafakciniai leidiniai užima svarbią vietą tarp Kauno apskrities viešojoje bibliotekoje saugomų spaudos paveldo objektų. Straipsnyje nagrinėjama šių leidinių repertuaro sudėtis, egzempliorių savybės, įrišimai, knygos ženklai, marginalijos. Dėl istoriškai susiklosčiusių kontrafakcijų gamybos bei sklaidos aplinkybių, caro valdžios vykdomo persekiojimo dauguma išlikusių leidinių yra reti. Turimi duomenys leidžia daryti išvadą, kad kontrafakcijų rinkinio knygos dėl retų egzempliorių, rankraštinių įrašų kirilika ir lotyniškais rašmenimis, marginalijų ir kitų knygos ženklų yra vertingas knygos ir kultūros istorijos tyrinėjimų šaltinis.

Reikšminiai žodžiai: nacionalinė bibliografija, knygos istorija, spaudos draudimas, kontrafakcijos, spaudos paveldas, knygų įrišimai, knygos ženklai, proveniencijos, marginalijos.

ĮVADAS

Kauno apskrities viešosios bibliotekos (toliau – KAVB) Senųjų ir retų spaudinių skyriaus fonde saugoma daugiau kaip 200 tūkstančių egzempliorių knygų, periodinių leidinių, žemėlapių, rankraščių lietuvių ir užsienio kalbomis, išleistų nuo XV a. iki XX a. vidurio. Daugiau kaip pusantro šimto originalių leidinių, atstovaujančių Lietuvos ir Vakarų Europos XV–XIX amžiaus raštijos paveldui, reprezentuojančių svarbių Lietuvos kultūrai asmenybių (Mikalojaus Daukšos, Merkelio Giedraičio, Motiejaus

Strijkovskio, Motiejaus Valančiaus ir kt.), mokslo įstaigų (Kauno, Kražių jėzuitų kolegijų) ir vienuolynų (Kretingos ir kt.) knygų rinkinius, sudaro Muziejinę senosios knygos ekspoziciją. Tarp šių spaudos paveldo objektų svarbią vietą užima užima spaudos draudimo metais leisti lietuviškieji kontrafakciniai leidiniai, t. y. knygos su tyčia klaidingai nurodytais leidimo duomenimis. 1864-aisiais caro administracijai uždraudus lietuvišką spaudą, Mažoji Lietuva tapo nelegalios spaudos gamybos centru. Net 75 proc. tokios produkcijos išspausdinta Tilžės po-

ligrafijos įmonėse [4, 15]. Šie leidiniai turi išskirtinę reikšmę lietuvių spaudos istorijoje – jie liudija keturis dešimtmečius trukusį tautos pasipriešinimą rusifikacijai, sunkų nelegalios spaudos gamybos ir platinimo kelią.

Tyrimo objektas – KAVB saugomas kontrafakcinių leidinių rinkinys. Straipsnyje tyrinėjamas šių leidinių repertuaras ir kontrafakcijose išlikę knygos ženklai. Analizuojama ne tik spaudos draudimo, bet ir vėlesnio laikotarpio proveniencijos, marginalijos, priekygninė medžiaga, įrišimai, atskleidžiantys kontrafakcijų funkcionavimo visuomenėje tęstinumą nuo spaudos draudimo laikotarpio iki XX a. vidurio. Darbo tikslas – išanalizavus turimų leidinių repertuarą ir pavienių egzempliorių savybes, nustatyti KAVB kontrafakcinių leidinių rinkinio vertę nacionalinės bibliografijos, XIX a. pabaigos–XX a. pradžios knygos istorijos bei Kauno regiono spaudos paveldo kontekste. Tikslui pasiekti nuspręsta apskaičiuoti turimą fondą. Visi leidiniai sutikrinti su Vilniaus universiteto bibliotekos parengta Lietuviškųjų kontrafakcinių leidinių bibliografijos rodykle [3], nacionalinės retrospektyviosios bibliografijos antruoju tomu [4; 5], išlikusių egzempliorių skaičius tikslintas Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (toliau – NBDB).

Spaudos draudimo istorinės aplinkybės, nelegalios spaudos gamybos ir platinimo sąlygos, leidinių repertuaras ir jų autoriai yra plačiai išnagrinėti istorikų, knygotyrininkų ir lietuvių literatūros tyrinėtojų darbuose. Publikacijų apie spaudos draudimą ir knygnešius pasirodė jau tarpukario periodinėje spaudoje – reikšmingesnius darbus šia tema parašė Vaclovas Biržiška, Juozas Tumas-Vaižgantas, knygnešių atsiminimus surinko ir išleido Petras Ruseckas. Sovietiniais ir nepriklausomybės metais pasirodė Vytauto Merkio, Antano Tylos, Rimanto Vėbros darbai, profesiniuose bei mokslo leidiniuose paskelbti Levo Vladimirovo, Vlado Žuko, Vandos Stonienės ir kt. autorių tyrinėjimai, nemažai leidinių ir publikacijų spaudoje ir internete pasirodė minint lietuviškos spaudos atgavimo šimtmetį.

REPERTUARAS

Bibliotekoje saugomi 218 pavadinimų kontrafakcinių leidinių 465 egzemplioriai. Statistiškai tai sudaro 26,2 proc. iš bibliografijos rodyklėje [3, 8] užregistruoto kontrafakcijų skaičiaus (833 pavad.), arba 32,1 proc. iš bent vienu egzemplioriumi išlikusių šių leidinių repertuaro (679 pavad.). Rinkinio knygų pasiskirstymas pagal išleidimo metus atitinka bendras šios spaudos produkcijos

Išleidimo metai	Kontrafakcinių leidinių skaičius	KAVB yra
1865–1874	121	19 (15,7 proc.)
1875–1884	112	23 (20, 5 proc.)
1885–1894	339	93 (27,4 proc.)
1895–1904	261	83 (31,8 proc.)

tendencijas: didžiausią KAVB kontrafakcijų rinkinio dalį – 42,7 proc. – sudaro trečiajame spaudos draudimo dešimtmetyje pasirodę leidiniai.

82,5 proc. KAVB turimų kontrafakcinių leidinių išspausdinta Tilžės spaustuvėse: Otto von Mauderode's (81), Juliaus Schoenke's (47), Juliaus Reylaenderio (19), Ernsto Weyerio ir Luiso Arnoldto (17), Karlo Albregho ir ko (8), Martyno Jankaus (3), Enzio Jagomasto (2), nežinomoje (3). Tarp likusių leidinių didžiausia dalis – 10,5 proc. – yra M. Jankaus spaustuvės Bitėnuose produkcija (23). Kiti išspausdinti Ragainėje E. Mügge's spaustuvėje (6), Karaliaučiuje Hartungo (4), Braneve J. C. Pohlio (1) ir J. A. Wicherto (1), Klaipėdoje Heinricho Holzto ir Martyno Šerniaus (1). Du leidiniai išspausdinti Didžiojoje Lietuvoje ir Latvijoje: Vilniuje Juozapo Zavadzko (1), Jelgavoje J. F. Stefhāgeno (1).

KAVB kontrafakcijų rinkinys turinio atžvilgiu nėra įvairiapusiškas, tačiau apibūdina išlikusių šio laikotarpio leidinių teminę sudėtį. Nelegaliai platinamų knygų turinį formavo skaitytojų poreikiai. Knygų leidėjas Liudvikas Jakavičius apie pirmosios pusės spaudos draudimo laikotarpio leidinių repertuarą savo prisiminimuose rašė, kad maldaknygių ir elementorių buvo daug, bet pasaulietinio turinio knygučių nebuvo, nes jas mažai kas skaitydavo, todėl „škaplierninkai“ dėl geresnio pelno pardavinėdavo daugiausia maldaknyges [1, 11]. Iš tiesų, didžiąją repertuaro dalį, net 71 proc. [7, 186], sudaro religinė literatūra ir XIX a. antrojoje pusėje ypač paplitusios maldaknygės. Pats seniau-

sias rinkinio kontrafakcinis leidinys – Tado Juzumo ir Jeronimo Račkausio parengtas *Senas auksa altorius*, Juozapo Zavadzko išspausdintas 1865 m. Išlikusių egzempliorių skaičiumi leidinys nėra labai retas, tačiau tai pirmoji kontrafakcinė *Aukso altoriaus* laida, J. Zavadzko nelegaliai perspausdinta iš 1864 m. cenzūros leistos maldaknygės. Per visą spaudos draudimo laikotarpį *Aukso altorius* išliko populiariausia maldaknyge, įvairios apimties, variantų ir pavadinimų (*Auksa altorius, senas ir naujas...*, *Naujes altorius, arba Surynkimas parsergieimu ir maldu...*, *Auksa altorius, arba Szaltinis dangiszku skarbu* ir kt.) perleista 90 kartų. Tarp jų pačiu didžiausiu ir plačiausiu maldų lobynu vadinamas Serafino Kušeliausko parengtas *Auksa altorius, arba Szaltinis dangiszku skarbu*. Jame rasime beveik visas mėgstamiausias ano meto maldų rūšis. Sudarydamas maldaknygę autorius naudojosi visais iki 1879 m. pasirodžiusiais asketinės religinės literatūros šaltiniais, įdėjo ir savo paties sukurtų maldų, todėl šis *Altorius* labiausiai atitiko tautos pamaldumo poreikius ir buvo toks populiarus [10, 92]. KAVB yra 11 įvairių *Altorių* laidų, trys iš jų ypač retos – 1889 m. E. Weyerio ir L. Arnoldto, 1890 m. ir 1893 m. J. Schoenke's išspausdintos laidos.

Maldaknygės *Bašas Balandėlės arba Mažas Szaltinelis mylistų Dievo* buvo išspausdinta 51 kontrafakcinė laida, daugiausia J. Schoenke's ir O. von Mauderode's spaustuvėse, iš viso 300 000 egzempliorių tiražu, tačiau šiandien jų nėra daug išlikusių. KAVB yra aštuonių laidų egzemplioriai ir visus juos galima vadinti retais. Unikumas yra trečioji

1895-ųjų *Bažo Bačandelės* laida, išspausdinta O. von Mauderode's spaustuviėje. Egzempliorius buvo įrištas į puošniai ornamentuotus odinius viršelius su žalvariniais apkaustais, tačiau išlikęs tik antrasis viršelis, pabirę kai kurie teksto lapai. Knygos gale esantis nuosavybės įrašas kirilika nurodo buvusį šio unikumo savininką: *Домански Винце*. Retenybės – 1892 m. penktoji ir 1899 m. antroji J. Schoenke's išspausdintos šios maldaknygės laidos.

Tarp retenybių yra ir keletas kantičkų egzempliorių. Motiejaus Valančiaus redaguotas Vincento Valmiko giesmynas *Giesmių knyga arba Kanticzkos* XIX a. tapo lietuvišku katalikišku giesmynu, liudijančiu barokinės poezijos įtaką liaudies giedojimui. Iki pat XX a. pabaigos *Kanticzkos* buvo ne tik lietuvių literatūros paminklas, bet ir praktinis giesmių šaltinis. Dar ir šiandien Lietuvos kaime galima rasti giedotojų, giedančių iš senų, suskaitytų kantičkų knygielių. Vien tik spaudos draudimo metais jos buvo perleistos 26 kartus. Turime tris retenybes – 1894 m. ir apie 1900 m. J. Schoenke's bei 1904 m. O. von Mauderode's išspausdintas laidas. Kitos – apie 1896 m. J. Schoenke's išspausdintos laidos iš viso tiražo išliko tik penki egzemplioriai. Du iš jų saugome KAVB.

Kunigo ir draudžiamosios spaudos platintojo Motiejaus Brundzos parengtas katekizmas *Rimo mokslas, arba Gražiausia diena gyvenime žmogaus...* buvo katalikų tikybos ir lietuvių kalbos pradžiamokslis. Knygos pradžioje įdėtas senuoju silabizavimo metodu parengtas elementorius, toliau išdėstytos pagrindinės maldos ir tikėjimo

tiesos, būtinos pirmajai komunijai priimti. Šis leidinys yra unikumas, nes legali laida aprašyta tik pagal šaltinius, o Tilžėje išspausdinta 1878 m. kontrafakcinė laida yra išlikusi tik KAVB. Knyga priklausė bibliofilui Stanislovui Didžiuliui, kuris spaudos draudimo metais Griežionėlėse buvo sukaupęs didžiausią Lietuvoje lituanistinę biblioteką. Egzemplioriaus priešlapyje Vaclovo Biržiškos įrašas, kuriame nurodyti atsakomybės ir skelbimo duomenys, antraštinio lapo kitoje pusėje knygos savininko įrašyta įsigijimo data ir kaina: *1882.XII.20 k.*

Savo dydžiu, neretai ir gražesniu įrišimu iš nedidelių kontrafakcinių knygielių išsiskiria šventųjų gyvenimų tomai *Wisų metų gyvenimaj szwentųjų*, surišti į įvairios apimties ir skirtingų laidų konvoliutus. Turime beveik visas kontrafakcines laidas, tarp jų ypač retus pirmosios ir šeštosios dalių egzempliorius. Teisus buvo V. Biržiška, teigdamas matęs nekontrafakcinę ketvirtosios dalies laidą su tikraisiais 1891-aisiais išleidimo metais [5, 324]. KAVB yra net du šios pagal šaltinius aprašytos laidos egzemplioriai, vienas iš jų su dviem antraštiniais lapais – kontrafakciniu ir legaliu. Nekontrafakcinis leidinys visiškai sutampa su kontrafakcine laida, skiriasi tik antraštinio lapo skelbimo duomenys. Kitas kontrafakcinis leidinys su dviem antraštiniais lapais – Serafino Kušeliausko iš lenkų kalbos versta Albano Štolco *I. Lekarsta nuog bajmes smerties; II. Baksas duszniu cziszciaus*. Knygą apie 1880 m. išspausdino J. Reylaenderio ir sūnaus spaustuviė. Leidinys su papildomu antrojo kontrafakcinio leidimo antraštinio lapu yra retenybė, išlikę tik trys egzemplioriai.

Dideliu populiarumu tarp valstiečių pasižymėjo katalikiška asketinė, moralizuojamoji literatūra. Ji mokė kantrybės nešant vargų kryžių, žmogų guodė ir stiprino nelaimėse, aukštino krikščioniškąją dorovę, asmenybės tobulėjimą, aiškino, koku būdu tai pasiekti. Apie tai rašė kunigai Juozapas Antanavičius, Jeronimas Račkauskis, Martynas Sederevičius, o ypač Antanas Vytartas ir Laurynas Serafinas Kušeliauskas. Religinė literatūra buvo mėgstama ir skaitoma, žymima nuosavybės įrašais. Paminėtinos kai kurios KAVB saugomos retenybės, iš viso tiražo išlikusios dviem trim egzemplioriais: O. von Mauderode's 1904 m. išspausdinta augustinių vienuolės mistikės Katharinos Emmerick knygelė *Sopulinga muka Viespaties musu Jėzaus Christaus*, kurioje detaliai aprašyti jos Viešpaties Kančios kelio regėjimai; 1893 m. J. Schoenke's išspausdinta Juozo Antanavičiaus versta Prokopo Leszczyńskio gegužinėms pamaldoms ir Marijos garbinimui skirta knygelė *Menuo szw. Marijos panos*; apie 1873 m. Braniewe išspausdinta *Staciaj, arba Kalwaria, su apmisljmu mukos ir smerties Pona Jezusa, ir nobažnos giesmes*.

Pasaulietinės literatūros repertuaras nebus – tik 40 pavadinimų, t. y. 19 proc. iš viso kontrafakcijų rinkinio. Didžiausią dalį sudaro 1896 m. susikūrusios Lietuvių socialdemokratų partijos leidiniai (13), grožinė literatūra (12), po keletą istorijos žinių populiarinimo ir informacinės, praktinės paskirties knygelėlių. Populiariausia šios literatūros rūšis buvo elementoriai ir kalendoriai, leidžiami didžiausiais tiražais, tačiau pagal išlikusių egzempliorių skaičių šandien

jų nėra daug. Tai lėmė istorinės spaudos sklaidos aplinkybės – caro valdžios persekiojimas. *Žemaičių ir auksstaiczių Lietuvos ukininku...* 1893 metų kalendoriaus leidėjai įžangoje ragina skaitytojus būti atsargesnius ir, ne taip kaip pernai, neatidavinėti savo nupirktų kalendorių žandarams, nelaikyti jų nei stalčiuose, nei „abrusinyčioje“, o gerai paslėpti, kur žandarai nerastų, net ir savo geram bičiuliui neišsiduoti [15, 2]. Kita vertus, jų retumą būtų galima paaiškinti ir praktine šių leidinių paskirtimi, jie buvo tiesiog suskaitomi. Kalendorių turime vos keletą, visus būtų galima vadinti retais leidiniais, nes išlikusių yra ne daugiau kaip dešimt egzempliorių. Retenybė yra dviem egzemplioriais išlikęs *Lietuviszkas kalendorius ant meto 1885, 365 dienu turenczio*, 1884 m. išspausdintas J. Reylaenderio ir sūnaus spaustuvėje, anksčiau priklausęs Žemaičių kunigų seminarijos bibliotekai. Retenybės ir trimis egzemplioriais išlikusios Bitėnuose Martyno Jankaus išspausdintos knygelės: Augustino Janulaičio *Šventė I. gegužės 1902 m.*, kurioje aprašyta gegužės pirmosios šventės istorija ir jos minėjimas Vilniuje, Kaune ir kituose miestuose, ir to paties teisininko Augustino Janulaičio bibliotekai priklausiusi gerokai sunykusi ir defektuota Jurgio Bielinio parašyta knygelė *1901. Testamentas Lietuvos tautai del dvidešimto amžiaus*. Tarp retesnių grožinės literatūros leidinių – Konstancijos Sketerytės-Jablonskienės išversta Levo Tolstojaus apysakėlė *Kur meilė ten ir Dievas*. Iš O. von Mauderode's 1894 m. 1000 egzempliorių tiražu išspausdintos antrosios laidos yra išlikę penki egzemplioriai.

Kontrafakcinių leidinių repertuaras formavosi atsižvelgiant į to meto skaitytojų poreikius ir atliko reikšmingą vaidmenį ugdant raštingumą, stiprinant skaitymo įgūdžius, pereinant nuo religinės lektūros prie šviečiamosios, grožinės literatūros ir sudėtingesnių tekstų. Knygnešiai ir jų platinami nelegalūs leidiniai padėjo įsitvirtinti skaitymo tradicijai XIX a. Lietuvos kaime [8, 218].

PROVENIENCIJOS

Knygos nuosavybės ženklais pažymėta beveik pusė rinkinio knygų – 184 įrišimo vnt., t. y. 46,5 proc. Iš viso surasti 255 knygos ženklai: 124 instituciniai ir asmeniniai antspaudai, 111 rankraštinių įrašų, 12 lipdžių, keturi ekslibrisai, keturi superekslibrisai. Didžiąją dalį sudaro antspaudai ir rankraštiniai įrašai. Antspaudais ženklintos daugiausia įvairioms bibliotekoms priklausiusios knygos: Žemaičių kunigų seminarijos, Kauno Vytauto Didžiojo universiteto, Centrinės valstybinės bibliotekos, Marijampolės marijonų vienuolyno, pavasarininkų, „Žiburio“, studentų draugijų, įvairių Lietuvos miestų bibliotekų ir kitų institucijų. Asmeniniai antspaudai – bibliofilo Stanislovo Didžiulio, Marijos Šlapelienės knygyno, gydytojo Prano Mažylio, literatūros tyrinėtojo Leono Gudaičio, teisininko Augustino Janulaičio, pedagogo Zigmanto Kuzmickio, spaudos kolekcininko Povilo Gasiūno ir kitų asmenų bibliotekų. Su ekslibrisais – A. Janulaičio ir Z. Kuzmickio kolekcijų knygos.

Knygų prekybos reklaminių ženklų beveik nėra. Tai galima paaiškinti kontra-

fakcinių leidinių platinimo aplinkybėmis. Surastas vienas egzempliorius su ovaliu Otto von Mauderode's poligrafijos įmonės antspaudu, jau po spaudos draudimo panaikinimo uždėtu ant kontrafakcinių skelbimo duomenų: *Otto v. Mauderode / TILSIT*; kitas dar vėlyvesnis – su tarpukario Kauno knygų prekybos įstaigos reklaminiu spaudu: *Urmu ir detaliam pigiausiai / knygu galima gauti tik „KNYGU CENTRE“, Kaune Reikalaukite...*

Superekslibrisai kontrafakcinių leidinių įrišimuose nebuvo paplitę, jų rasta tik keturi. Visi sudaryti iš vardo ir pavardės inicialų. Du iš jų – puošniai juodu margintu aksomu įrištose maldaknygėse: kietviršiai su žalvariniais apkaustais, išlikusios buvusių segtuvų žymės, bloką kraštai paausuoti. *Aukso altoriaus* pirmame viršelyje išpausti paausuoti inicialai *NA*, *Balso Balandėlės* – *MA*, pirmoji raidė sunykusi, neįskaitoma, tačiau priešlapyje yra savininkės įrašas: *M. Aželkjudes*. Abi maldaknygės įrištos to paties knygrišio ir pirktos antikvariate kartu, todėl tikėtina, kad priklausė tai pačiai šeimai, galbūt seserims. Trečiasis herbinis superekslibrisas išpaustas XIX a. pabaigoje marmurinio popieriaus viršeliuose įrištoje Wincento Smoczyński komedijoje *Veselijos, arba Pagirėnų gobtuvės* [Tilžė, 1893]: pirmo viršelio cente inicialai *MP*, žemiau stačiakampio formos rėmeliuose *M*, karūnos išpaudas, *D / PUTEIKA*. Išpaudai paausuoti, blokas dažytas raudonai. Jokių žinių apie savininką rasti nepavyko. Ketvirtasis superekslibrisas – savininko inicialai *M. N.* išpausti *Wisų metų gyvenimai szwentuju* 3 ir 4 d. konvoliuto nugarėlėje,

po knygos antrašte. Knyga įrišta ruda oda, pirmo viršelio centre ostijos įspaudas, puošnūs ornamentuoti rėmeliai. Nuosavybės įrašas nurodo, kad tai knyga Mataušo Navakauskio iš Padvarninkų kaimo Nemakščių parapijos.

Analizuojant rankraštinius įrašus, svarbu atkreipti dėmesį į to meto visuomenės raštingumą ir valstietišką knygos kultūrą. XIX a. pabaigoje dauguma lietuvių mokėjo skaityti, o 8-uoju–10-uoju dešimtmečiais skaitymas jau tapo masiniu [2, 12]. Dauguma vaikų į valdines mokyklas ateidavo mokėdami skaityti lietuviškai [12, 426]. Beveik kiekvienas raštingas valstietis namuose turėjo bent po knygą [7, 199], tačiau jų skaitymo įgūdžiai buvo elementarūs, tepaskaitydavo maldaknygę, sunkiai suvokdavo sudėtingesnį tekstą [11, 104]. Iš viso kontrafakcijų rinkinio knygoje rasta 111 rankraštinių įrašų, apimančių laikotarpį nuo spaudos draudimo iki XX a. vidurio. Kunigas Kazimieras Pakalniškis 1890 m. *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje* apie valstiečių rašto kultūrą rašė: *Teipogi teko regėti jog nekurie mulkei, norėdami pasirodyti kad jie moka raszyti ... ant maldakningių maskoliszkomis literomis braižo savo vardą, pravardę ir vietą gyvenimo visokeis vingiais po tris–keturis kartus* [9, 117]. Tokių vingiuotų nuosavybės įrašų rinkinio knygoje rasta ne vienas ir ne du. Kai kurie įrašų autoriai nebuvo įgudę gerai rašyti, jų pastangas galima įvardyti tik kaip plunksnos bandymus stengiantis užrašyti savo pavardę, kurią, deja, ir po tokių pastangų ne visada galima perskaityti. Kai kurie įrašai taip ir liko nebaigti: *Walditoia tos Knigosi 1896.*

Nors lietuviška spauda buvo persekiuojama, pavienių lietuviškų knygų ir atskirų bibliotekų laikymas buvo draudžiamas įstatymo, tačiau knygų su šio laikotarpio priklausomybės įrašais yra gana nemažai. Minėtasis kunigas K. Pakalniškis tame pačiame straipsnyje skatina vardą, pavardę ir vietą gyvenimo ant maldaknygių geriau rašyti lotyniškais, bet tikrai ne „maskoliškais“ raidėmis, o kunigus ragina „maskoliškai“ rašantiems neišmanėliams patarti. Vadinas, nepaisydami oficialiai paskelbto baudų ar arešto pavojaus, valstiečiai priklausomybės ženklais knygų žymėti tikrai nevengė – vien tik su nurodyta įrašo data (1886–1904) knygoje jų surasta 15 ir didžioji dalis lotyniškais rašmenimis. Įrašas surašomas su tam tikra apsaugos formule, laikantis nusistovėjusių teksto komponavimo būdų. Įrašo pradžioje įvardijama nuosavybės teisė: *Ta Kniga Prigul...; Walditojas Szitos Knigetas...;* toliau identifikuojamas savininkas ir jo gyvenamoji vieta: *Szитай kniga priguli on Weroniku Stepajtis parakwijas Pabaiska Sodžes Užuklių;* dažnai įrašo data: *Szita Knigele Priguly Jonuj Ludžiuuj Wylkeliszkiu Parasita 1 diena Majavy 1892;* neretai prašoma prarastą nuosavybę gražinti, net nurodant vietą ir žadant už tai dovanų: *Walditoies Tos Kningas Juzapas Rupeika Parakwios Židiku 25 Kowa 1903 metuse Jegu tropitumes pameste Prasom padiete Zidiku Žakrastio; Tos knigos priklauso jurgiuuj Sepetkaj Kaimo apirbiskiu parapijos Naumieszčio jegu tropitus pamesti taj praszau atiduot; Ta knigela prigul Marcijanaj Wanagaytey parafijos Tirkaszliu ir giwena tami miesteliey wo jey tropitomes pamesti praszau atneszti*

praszai atneszk i Tirkoszliu baznieczie uz tay gawszi nagrada 1898 t Rugsieje 6 dienoy. Pasikeitusios nuosavybės faktas taip pat konstatuojamas ir įvardijamas: *Dabar jau ta knigielie prygul Jóssepuj Leonawicze.*

Spaudos draudimo pasekme galima laikyti nuosavybės įrašus kirilikos raidynu. Jurgita Venckienė, analizavusi XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lietuviškus kirilika rašytus asmeninius rankraštinius tekstus, daro išvadą, kad šiuo raidynu rašė valdines mokyklas baigę ir menkai išsilavinę žmonės, nemokėję lotyniško raidyno. Intelligentijai kirilikos vartojimas atrodė ydingas, tačiau neišsilavinusiems kaimo gyventojams kirilika rašyti galėjo būti madinga ir prestižiška [14, 321]. Mūsų duomenys patvirtina šiuos teiginius. XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lietuvių kaime raštingumas tampa valstiečių saviraiškos būdu, o knygos savininkas siekia pasirodyti kaip mokantis rašyti žmogus. Seniausias kontrafakcijų rinkinio įrašas kirilika yra Felikso Križinausko iš Gutaučių kaimo Zarasų rajone: *Сита Книгела Пригули Феликсу Крижиновскую Чутовчу уличась Парафияс Давгалю 1886 года.* Jono Liukpetrio iš Miesteliškių kaimo Pasvalio rajone įrašas: *таъ книга валдитоюсь Ионась Люкпетерикъ Содзоъ Местелишкы парапиесь пумпену.* Iš keturiolikos kirilikos raidynu rašytų įrašų, esančių kontrafakcijų rinkinio knygoje, pusė yra pakartoti lotyniškais rašmenimis. Kazimiero Smilgos iš Kegrių kaimo Mažeikių rajone įrašas: *Ta kninga Prigol Kazimierou Smilgou Sodos Kegriu kas Pasiczitomъ prazau mon atneszti 1901 metus...*, toliau tas pats tekstas kirilika:

Таъ Кнйнгаъ пйгол Казймеру Смйлге содос Кегрукасъ пажсо [pražįsta?] ... монъ атйдомтй й Кегрусъ... 1901 мепуй. Abu tekstai su rašybos klaidomis, painiojamos lotyniškos ir rusiškos abėcėlės raidės, kai kurie žodžiai neįskaitomi, tačiau akivaizdu, kad kirilika rašyti sekėsi sunkiau negu lotyniškai. Tokių sumaišytais rašmenimis rašytų įrašų yra ir daugiau: *Јосифъ Аудеайтисъ; Янъ Симусзас 1904 метосе; Шукис [Šukys] Јосепас.* Vadinasi, kirilika rašyta ne tiek dėl nemokėjimo lotyniškų rašmenų, kiek dėl mados reikalo. Kita vertus, imperinei valdžiai siaurinant lietuvių kalbos vartojimą, rusų kalba iš oficialiosios sferos pamažu skverbėsi ir į privatų gyvenimą. Greičiausiai dėl tos pačios priežasties ir asmenvardžiai įrašuose ne tik perrašomi kirilika, bet ir verčiami į rusų kalbą: *Матаусза Nawakauskie – Матвий Новаковскій, Јозас Staszinskas – Исиф Сташински, Францискаусз Skiersy – Францишкосъ Скерсисъ Скерсинъ.* Kirilikos raidynas buvo svarbus rusinimo politikos įrankis, turėjęs padėti lengviau išmokti rusų kalbą ir pereiti prie stačiatikybės [12, 423]. Ši caro valdininkų vykdyta politika, turėjusi užtikrinti, kad vietos gyventojai mokėtų rašyti tik rusiškai, nepaėjo be ilgalaikių pasekmių. Tai iliustruoja Ulijonos Jurgilaitės iš Ožnugarių kaimo Tauragės rajone įrašas graždanka išspausdintoje maldaknygėje: *Улионась Јургилайтесъ ииъ каймасъ Ожнугаре Батакю парапиесь 1911 III 31.* Praėjus septyneriems metams po lietuviškos spaudos atgavimo, dar vis skaitoma ir rašoma kirilika.

XX a. pirmųjų dešimtmečių nuosavybės įrašai rodo, kad kontrafakiniai leidiniai dar

gana aktyviai funkcionavo visuomenėje. Įrašai kurį laiką išlaiko buvusią struktūrą: *Šitoi Kniga priguli pri Boleslaua Platkocus Kuenio gubernijos 1918 20 d. Mojus to Ksenska naleži do Bolesława Platkewica; Maryonos Žaldičios Alantoje 1910 m; Ignasius Jakučionis 1916 metais 11 mojaus*. Artėjant prie XX a. vidurio, įrašai modernėja, tampa glausti, mažėja asmeninių duomenų: *Kun. J. Šileika 1920; Iš knygų J. Kaunaitės; Šiaudinskas; D. iš Žečkalnių*. Keli dovanojimo įrašai rodo, kad ir tarpukariu kontrafakcinė knyga skaitoma, nepraranda aktualumo: *Patrch [Martyno?] Jankaus duota Kūno Kultūros Kursų klausytojams 1934 VIII 7; Juozas Vaina Vidugiriečiams Vilnius 1934–XII–22*.

MARGINALIJOS

Iš spaudos išėjusi ir skaitytojo į rankas paimta knyga tampa ne tik asmenine nuosavybe, bet ir visuomenėje vykstančio gyvenimo atspindžiu. Apie tai kalba užrašytos skaitytojų pastabos ir tarp knygos puslapių palikta prieknyginė medžiaga. Marginalijų gausa išsiskiria Žemaičių kunigų seminarijos (nuo 1865 m. perkeltos į Kauną) bibliotekos knygos. Nors seminarijos vadovybė klierikams griežtai draudė laikyti ir skaityti nelegalius lietuviškus leidinius [7, 218], tačiau knygų ženklai akivaizdžiai liudija ką kita – štai kontrafakcinis M. Valančiaus katekizmas *Mokslas Rima-Kataliku [Tilžė, 1869?]* 1882 m. rugsėjo 21 d. buvo legaliai įrašytas į Kauno kunigų seminarijos bibliotekos inventorių: *Biblioteca Kow. Hierarch. R. Kat. Duch. Seminarium 1882. 21. Septembr*. Rinkinyje yra 26 šios bibliotekos knygos, iš

jų 13 – su marginalijomis. Kontrafakciniai katekizmai buvo seminarijos klierikų vidinės komunikacijos priemonė ar savotiškas intranetas, rengiantis būsimajai profesijai. Rankraštiniai įrašai lietuvių, lotynų, lenkų kalbomis skirti sava auditorijai – gausu pabraukimų, pažymų, pastabų ir teksto komentaru, ant ištrintų senesnių įrašų rašomas naujas tekstas. Matomas rengiamasis egzaminams – sužymėti bilietų ir klausimų numeriai, sąvokų paaiškinimai, papildymai, patarimai, pavyzdžiui, kaip reikėtų vaikams aiškinti šeštąjį Dievo įsakymą, Bažnyčios istorijos fragmentai ir pan.

Seminaristų meninę saviraišką iliustruoja marginaliniai piešiniai bibliotekos knygose, atstovaujantys visiems trimis Jolitos Liškevičienės išskirtiems tipams [6, 95]. Meninės vertės ir nieko bendro su knygos tekstu neturintys papaišymai iliustruoja nebent nuobodžias akademinės liturgijos valandas ir pastangas jas pajvairinti. Po rankraštiniu egzaminų klausimų sarašu nupiešta Kristaus kančia gali kelti klausimą – ar tai teksto, ar piešinio autoriaus dvasinės savijautos iliustracija? Portretiniai graffiti ar piktosios dvasios ir kunigo pokalbio scena perteikia ironišką, šaržuotą požiūrį į aplinką, seminarijos dėstytojus ir būsimąją profesiją. Savarankišku dailės kūrinium, skirtu knygai dekoruoti, būtų galima vadinti Utenos krašto medžio drožėjo savamokslio menininko Prano Rimiškio piešinį. Įsigytą anksčiau kitam savininkui priklausiusį defektuotą konvoliutą *Sopulinga muka Wieszpaties musu Jezaus Christaus. [Tilžė, 1887]; Apsjrej-szkimas Motinos Szwencziausios Gerzwalde...*

Petro Rimiškio piešinys knygoje: Emmerich, Anna Katharina. *Sopulinga muka Wieszpates musu Jezaus Christaus*. Tilžė, 1887. KAVB IR 7605

Marginalijos Žemaičių kunigų seminarijai priklausiusioje knygoje: Valančius, Motiejus. *Mokslas Rima-Kataliku...* Tilžė, 1873. KAVB IR 08-1617

Brunsbere, 1880 įrišo ir apipavidalino. Pagarbų požiūrį į religinę knygą atskleidžia ne tik vietoje buvusio antraštinio lapo įklijuotas piešinys, kuriame pavaizduotas ant debesėlio šalia kryžiaus stovintis angelas, bet ir p. 45 esantis įrašas: *Šventa knyga tu*. Knygos gale kitas įrašas: *Prano Rimiškio krikščioniškas skaitymai*.

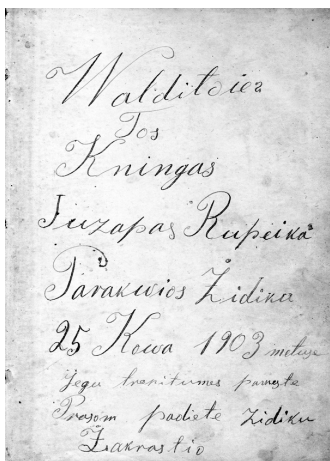
Apskritai paėmus, knygose yra palikta nemažai jų svarbos dvasiniame žmogaus gyvenime pėdsakų. Antai iš valstiečio Petro Urbano, gyvenusio Lieporių kaime, Šiaulių rajone, rankraštinio įrašo aiškėja, kad jam svarbiau įvardyti ne tik nuosavybę, kaip dažniausiai įprasta, o tai, kad jis tą knygą perskaitė: *Perskaiciau: Wisa Kniga Tesos Žodžio Petras Urbanas sodos leporių 1895 metose*. Dzidorius Vaičys priešlapiuose perrašė konvoliuto antraštes: *Gyvenimai Šventųjų Praže[pradžią] antros Dalies Visu metu*. Religinio turinio įrašų gana daug: šventųjų vardų dienos, maldų, giesmių tekstai ir fragmentai, jų nuorašai ant atskirų lapelių ir pan. Privataus pamaldumo praktikoje religinių tekstų nuorašai, matyt, nebuvo retas reiškinys. Katharinos Emmerich knygoje *Sopulinga muka wieszpaties musu Jezaus Christaus [Tilžė, 1887]* yra įrišti 127 rankraštinio teksto lapai. Rašyta liniuotame mokykliniame sąsiuvinyje. Šio rankraščio autorė ir knygos savininkė – Julijona Alseikaitė, gyvenusi Aleksandrijos kaime Skuodo rajone: *Ta knyga prigulė julijonaj Ołsekaitė Skuda parakwijos Miestele Bazeniczes Atksedijos Atksedrijos*. Sprendžiant iš rankraščio turinio, jo autorė greičiausiai yra buvusi pranciškonų ar dominikonų ordino treti-

ninkė. Rankraštyje aprašytos dominikonų pasauliečių ordino narių pareigos, įvairios maldos, vadinamosios karunkos, psalmės, litanijos ir kt. Dėl rašybos ypatybių ir gausiai vartojamų slaviškos kilmės svetimybų galima manyti, kad tekstai rašyti XIX–XX a. sandūroje. Rašyta įskaitomai, gana įgudusia ranka, taisyčių nedaug. Keletas teksto fragmentų rašyti kitų trijų asmenų.

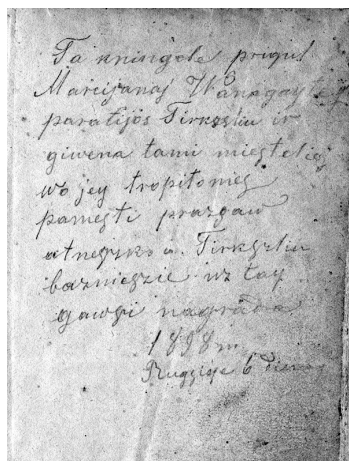
Marginalijos atskleidžia, kad knyga turėjusi ne tik šventadieninę dvasinę paskirtį, bet ir buvusi visai šalia kasdienio, praktinio gyvenimo. Pastangas išmokti rašyti rodo plunksnos bandymai, o tvarkyti namų buhalteriją – knygų priešlapiuose įrašyti įvairūs aritmetiniai veiksmai. Pavyzdžiui, ūkinės paskirties užrašai primena, kad: *Jozenaitis Kaltas šaudų 80 svarų; inventorizuojamos maisto atsargos: Lašinių 12, šmotų 4, maži 8..., 2 gal[vos?]*. Su įvairiomis marginalijomis yra 51 rinkinio knyga, t. y. 12,8 proc.

PRIEKNYGINĖ MEDŽIAGA

Kultūrinės informacijos apie savininko santykį su knyga ir jos gyvenimą visuomenėje mums teikia prieknyginė medžiaga. Apie tai kalba tarp knygų lapų palikti buitinio gyvenimo pėdsakai: sudžiovinti augalai, kalendoriaus lapeliai, asmens dokumentams daryta nuotrauka, priešlapiuose ar knygos puslapiuose priklijuoti pašto ženklai. Pasitai-ko ir atradimų – tarp Serafino Kušeliausko *Pekla arba amžinas pragaras...* [Tilžė, 1893] puslapių surastas smulkus spaudinis pasirodė esanti pagal šaltinius aprašytosios Michało Mycielskio eiliuotos maldos *Balsas dušios prie dieviško kalinio...* [Tilžė, 1892] trečioji laida.

Juozapo Rupeikos nuosavybės įrašas knygoje: *Wisu metu gyvenimaj szwentuju*. D. 1. Tilžė, 1892. KAVB IR 2959

Marijonos Vanagaitės nuosavybės įrašas knygoje: *Liguori, Alfonso Maria de. Prisigatavojimas ant smerczio...* Tilžė, 1889. KAVB IR 6624

Daugiausia yra radinių, susijusių su religine praktika: rankraštinius maldų nuorašus, šventi paveikslėliai, išpažinčių lapeliai iš Kupiškio, Vieکشnių, Pasvalio, Vabalninko ir kitų parapijų bažnyčių. Paratekstinė medžiaga, kaip ir proveniencijos, padeda nustatyti knygos kilmę. Pavyzdžiui, pagal knygoje surastus šešis velykinės išpažinties lapelius galima spėti, kad *Auksa altoriaus...* [Tilžė, 1888] savininkas gyveno Lieplaukės parapijoje Telšių rajone ir 1903–1919 m. iš šios maldaknygės meldėsi Lieplaukės Šv. Jurgio bažnyčioje.

ĮRIŠIMAI

Spaudos draudimo metai keliems dešimtmečiams sustabdė XIX a. lietuviškos knygos meninės kultūros vystymąsi. Kontrafakcinių leidinių menka poligrafijos kokybė ir įrišimai atspindi sunkias spaudos draudimo

laikotarpio leidinių gamybos ir platinimo sąlygas. Nelegaliai spausdinamos knygelės buvo gaminamos pigiai, nedidelio formato ir apimties, minkštais viršeliais. Leidiniai buvo skirti gabenti į Lietuvą kontrabandos būdu ir dalis tiražo buvo neišvengiamai konfiskuojama, todėl apie įrišimų meniskumą ir įvairovę kalbėti netenka. Neretai platintojai knygas iš spaustuvių pirkdavo neįrištas, o įrišdavo jau Lietuvoje vietiniai knygrišiai. Rinkinio fizinė apimtis – 397 įrišimo vnt. Trečdalis rinkinio knygų, t. y. 33 proc., į biblioteką pateko neįrištos – su minkštais spaustuviniais viršeliais arba visai be jų. Tarp XIX a. pabaigos–XX a. pradžios knygų įrišimų vyrauja kuklūs kartoniniai viršeliai, aptraukti dažniausiai rusvai ar melsvai margintu marmuriniu popieriumi su odos ar audinio nugarėle ir kampeliais – taip įrišta

27,4 proc. knygų. Nemažai lederinu, kolenkoru ar audiniu aptrauktų viršelių. Oda įrišta tik apie 10 proc. knygų. Apimtimi, poligrafija, įrišimo puošnumu išsiskiria Tilžės knygrišių įrištos religinės knygos ir ypač maldaknygės, kurias tikintieji, dvasininkų skatinami, nešdavosi į bažnyčią. Vyskupas M. Valančius ragina *Aukso altoriaus*, jei maskoliai norėtų atimti, jokiū būdu neatiduoti, o kad nereikėtų su bjauriais žandarais vargti, išeinant iš bažnyčios gerai paslėpti [13, 78]. Puošniai įrištos maldaknygės buvo ir finansinės padėties, ir prestižo ženklas. Kietviršiai aptraukiami margintu aksomu, odiniai viršeliai puošiami ornamentuotais rėmeliais ir kryžiaus ar paausuotais kieliko su ostija įspaudais, kraštai apkaustomi metalu su ažūriniais segtuvais. Ypač gražūs įrišimai su metaline plokštele ir kaulo raizininiais ar kalinėto metalo ornamentais.

Aptariamųjų leidinių fizinė būklė yra gana prasta. Įrišimai sunykę, defektiniai, trūksta nugarėlių, nusitrynę įspaudų ornamentai, vos matomos paausavimų žymės, dažnai pamesti segtuvai. Knygų įrišimuose matomos buvusių savininkų pastangos suskaičytas knygas taisyti: įrišimams panaudoti senų rusiškų ir vokiškų knygų viršeliai, pavyzdžiui, Jano Kazimierzo Siedleckio *Želėaunai arba juodai karunkai [Tilžė, 1889]* uždėtas viršelis iš vokiško drabužių iškarpu brėžinio, atplyšusios odinės nugarėlės prisiuvamos prie viršelio ranka arba uždedamos naujos medžiaginės. Trūkstant popieriaus, naudojamas tu, kas yra po ranka: Onai Karalienei iš Ylakių Skuodo rajone priklausiusioje knygoje iširęs blokas sutvirtintas

valdinėje mokykloje rašytu rusų kalbos dailiraščiu, neįvardyto savininko knyga taisyta priklijuojant priešlapius iš mokyklinio sąsiuvinio su buvusiais užrašais, pabirę lapai sutvirtinti lietuviško rankraštinio teksto fragmentu.

IŠVADOS

Apibendrinant galima padaryti išvadą, kad KAVB kontrafakcijų rinkinio knygos yra kiekybiškai retos – pagal šiuo metu žinomų iš viso tiražo išlikusių egzempliorių skaičių 91 pavadinimo leidiniai yra reti (iki 10 išlikusių egzempliorių), tai sudaro 41,7 proc. viso rinkinio. Tarp jų du unikumai, 12 retenybių, 19 ypač retų, 30 labai retų, 28 retos. Kiekybinis kontrafakcinių leidinių retumas yra svarbus kaip istorijos tėkmėje vykusios nelegaliai leistos lietuviškos knygos sklaidos rezultatas.

Kontrafakcijų rinkinio vertę didina įvairūs kilmės ženklai, kuriais pažymėta beveik pusė rinkinio knygų. Rankraštiniai įrašai kirilikos raidynu liudija caro valdžios vykdytos rusifikacijos mastą ir lietuviškos spaudos draudimo įtaką lietuvių rašto kultūrai, kurio pasekmės išliko ir panaikinus spaudos draudimą. Kontrafakcijų rinkinio proveniencijos, marginalijos, knygų įrišimai ir prieknyginė medžiaga atspindi ne tik XIX a. pabaigos–XX a. pradžios knygos ir skaitymo kultūrą, bet ir daug vėlesnio laikotarpio knygos sklaidos visuomenėje aplinkybes, todėl yra knygos ir rašto istorijos tyrinėjimų šaltinis. Knygose išlikę gausūs rašytiniai ir medžiaginiai jų funkcionavimo visuomenėje pėdsakai rodo, kad kontrafak-

cijos buvo skaitomos, saugomos, neprarado aktualumo iki pat XX a. vidurio. Dėl savo reikšmės ir vaidmens lietuvių spaudos istorijoje kontrafakciniai leidiniai gali pretenduoti į knygos paminklo statusą.

KAVB turimi kontrafakciniai leidiniai yra reikšmingas nacionalinės bibliografijos apskaitos papildymas – 321 egzempliorius neužregistruotas retrospektyviosios nacionalinės bibliografijos leidiniuose ir NBDB. Didesnis žinomų leidinių skaičius, įvertinus visas išlikusių egzempliorių savybes, leis padaryti tikslesnius apibendrinimus tyrinėjant jų sklaidos istoriją.

Savo apimtimi ir turiniu šis spaudos paveldas yra vertingas Kauno regionui. Nuo

1993 metų bibliotekoje veikiančią Senųjų spaudinių ekspoziciją kasmet aplanko šimtai lankytojų. Didžiausią jų dalį sudaro švietimo įstaigų atstovai – mokytojai, moksleiviai ir studentai, kurie turi unikalią galimybę papildyti kultūros istorijos žinias, nes tokia ekspozicija yra vienintelė Kauno apskrityje. Čia eksponuojami kontrafakciniai leidiniai ir nuosavybės įrašai kirilika iliustruoja spaudos draudimo epochą. Jų išsaugojimą ir sklaidą užtikrins apskričių viešosiose bibliotekose prasidėjęs projekto „Virtualios elektroninio paveldo sistemos plėtra“ antrasis etapas. Regione kuriamos skaitmeninės bibliotekos sudarys galimybę viešai prieiti prie regiono kultūros paveldo.

NUORODOS

1. JAKAVIČIUS, Liudvikas. *Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų: 20 metų Lietuvos Nepriklausomybės sukakties minėjimo proga, 1918–1938*. Šiauliai, 1939. 310 p.

2. JAKUBČIONIS, Algirdas. 40 lietuviškos spaudos draudimo metų. Iš *Lietuviškos spaudos kelias, 1864–1904*: parodos katalogas. Vilnius, 2004, p. 7–15.

3. *Lietuviškieji kontrafakciniai leidiniai, 1865–1904 m.*: bibliografijos rodyklė. Sudarė Izabelė Černiauskienė. Vilnius, 2004. 264, [1] p. ISBN 9986-19-686-8.

4. *Lietuvos TSR bibliografija*. Serija A. Knygos lietuvių kalba. T. 2. 1862–1904. Kn. 1. Vilnius, 1985. 955, [3] p.

5. *Lietuvos TSR bibliografija*. Serija A. Knygos lietuvių kalba. T. 2. 1862–1904. Kn. 2. Vilnius, 1988. 852, [4] p.

6. LIŠKEVIČIENĖ, Jolita. Knygos ženklų marginalijos. *Knygotyra*, 2004, t. 42, p. 93–104.

7. MERKYS, Vytautas. *Knygnešių laikai, 1864–1904*. Vilnius, 1994. 418, [3] p. ISBN 9986-09-018-0.

8. MUSKULIŪNIENĖ, Džiuljeta. Knygnešystė kaip literatūrinės komunikacijos forma. Iš *Raidžių draudimo metai*. Vilnius, 2004, p. 213–222.

9. PAKALNIŠKIS, Kazimieras. Musų abrozai, abrozelei ir paminklai. *Žemajcziu ir Lietuvos apžvalga*, 1890, nr. 15, p. 117.

10. PUKENIS, Robertas. *Katalikiška asketinė literatūra lietuvių kalba iki 1905 m.* Vilnius, 1993. 191 p.

11. RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Spauda atgavus: knyga ir skaitytojas 1904–1918 Lietuvoje*. Vilnius, 1996. 349, [2] p. ISBN 9986-690-01-3.

12. STALIŪNAS, Darius. *Rusinimas: Lietuva ir Baltarusija po 1863 metų*. Vilnius, 2009. 538, [1] p. ISBN 978-9955-847-14-4.

13. VALANČIUS, Motiejus. *Maskoliams katalikus persekiojant*. Kaunas, 1929. 124, [3] p.

14. VENCKIENĖ, Jurgita. Kirilika rašyti lietuviški XIX amžiaus pabaigos ir XX amžiaus pradžios rankraštiniai tekstai. *Archivum Lithuanicum*, 2006, t. 8, p. 319–332.

15. *Žemaičių ir auksštaičių Lietuvos ukėninku kalendorius ant metų Vieszpaties nū Kristaus užgimimo 1893 turenczem savyje 365 dienas*. Vilnius, 1892. 56 p.

RARE AND VALUABLE LITHUANIAN CONTRAFACTIONS (1865–1904) OF THE KAUNAS COUNTY PUBLIC LIBRARY

RAMUNĖ DAMBRAUSKIENĖ

Abstract

Old and Rare Books Department of the Kaunas County Public Library (further referred to as KCPL) preserves over 200 thousand copies of books, periodicals, maps, manuscripts from the 15th–mid 20th century in Lithuanian and foreign languages. Written cultural heritage stored in the library is the only heritage of this type in Kaunas County and the largest among all County Public Libraries of Lithuania. An important part of the collection is Lithuanian contrafactions published in the press prohibition period (1864–1904). The collection contains 465 publications of 218 titles, which constitute 26.2 percent of all published contrafactions (833). According to the presently known statistics, 41.7 percent of the contrafactions stored at the KCPL are rare (up to 10 remaining copies); among them, there are 2 unique publications, 12 rarities, 19 especially rare publications. The major part of the collection consists of religious publications: prayer-books, saints' lives, ascetic literature, etc. One fifth of the collection consists of secular books: fiction, calendars, household-practical books, etc. The low quality of polygraphy and artistry of their bindings are mostly due to contrafaction production and distribution conditions. Books were published at a low price, paperback, small in size and volume.

More impressive were only prayer-book bindings. In the collection, 185 books are marked with various ownership insignias. There were found 255 book insignias: 124 institutional and personal stamps, 111 manuscript inscriptions, 12 glue marks, 4 ex-librises, 4 super-ex-librises; 51 books contain marginalia, mostly those from the Samogitian Priest Seminary Library. Manuscript inscriptions written in the Cyrillic alphabet show the influence of the press prohibition period on the culture of Lithuanian script. Provenances of the KCPL contrafactions, marginalia, book binding, etc. reflect the reading culture of the late 19th–early 20th century and are a source for the further investigation of the book and script history. The KCPL contrafactions are a significant supplement of national bibliography: 321 copies are not registered in the publications of retrospective national bibliography and in the data-bank of the Bibliography and Book Science Centre of the National Library. This written heritage is valuable for the Kaunas region for its amount and content, which represents the period of press prohibition. The second stage of creating virtual libraries, which has started in regional libraries, will guarantee the preservation and spread of this heritage.

Įteikta 2010 m. lapkričio mėn.